

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2021

Hiclâl DEMİR

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi
/ Türkiye
hiclaldemir@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9508-7879>

Mehmed Nâzım Paşa'nın Oğlu Hikmet ve Torunu Nâzım'a Nasihatleri

*Mehmed Nâzım Pasha's Advices to His Son, Hikmet,
and Grandson Nâzım*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 14.07.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2021

Atıf/Citation

DEMİR, H. (2021). Mehmed Nâzım Paşa'nın Oğlu Hikmet ve Torunu Nâzım'a Nasihatleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 895-921. <https://doi.org/10.34083/akaded.958865>

DEMİR, H. (2021). Mehmed Nâzım Pasha's Advices to His Son, Hikmet, and Grandson Nâzım. *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (2), 895-921. <https://doi.org/10.34083/akaded.958865>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yeri olan nasihatnâmeler, içerdikleri dinî, tasavvufî, ahlaki öğütlerle toplumsal yaşamın düzenlenmesinde rol oynamışlardır. Yüzyıllar içinde pek çok örneği kaleme alınan nasihatnâmelerin evlada yazılmış olanları samimiyetleri ile dikkat çeker. İslamiyet'in ideal insan öngörüsüyle şekillenen öğütler, ebeveynin yaşam deneyimiyle birleşir ve evlada bir hayat rehberi olarak sunulur. Klasik edebiyatın evlada yazılmış son dönem nasihatnâmelerinden biri Mehmed Nâzım Paşa'ya aittir. *Muhâtaba* adlı eserinin üçüncü baskısına eklediği *Hikmet*, *Nâzım* başlıklı nasihatnâmede Mehmed Nâzım Paşa hem oğlu Hikmet'e hem de torunu Nâzım'a seslenmiştir. Mesnevi şeklinde yazılan eser "Ahlak", "İlim", "Söz", "Vatan" ve "Vazife" başlıklarından oluşur. Bu makalede, 1328'de (1910/1911) yayımlanan eserde yer alan bu başlıklar içerik olarak incelenmiş ve klasik dönem nasihatnâmeleriyle karşılaştırılmıştır. Mehmed Nâzım Paşa'nın "Ahlak" ve "Söz" başlıklarında, genel olarak klasik dönem nasihatnâmelerindeki öğütlere yer verdiği görülür. Nasihatnâmelerde "İlim" ile kastedilen daha çok dinî ilim iken Mehmed Nâzım Paşa, fen bilimlerinin insanlığa katkılarında da söz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askeri ve siyasi sorunlara uzak kalmayan şair, nasihatnâmesine "Vatan" ve "Vazife" başlıklarını da ekleyerek yenilik yapmıştır. Bu bölümlerde ülke toprağının düşmana karşı savunulması ve devlet görevlilerinin vazifelerini layığıyla yapmaları hususu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: nasihatnâme, Mehmed Nâzım Paşa, *Muhâtaba*, *Hikmet Nâzım*

Abstract

Advice-letters, which has an important place in classical Turkish literature, played a role in the regulation of social life with the religious, mystical and moral advice they contain. Advice-letters, many examples of which have been written over the centuries, draw attention with their sincerity. The advices shaped by the ideal human foresight of Islam combines with the life experience of the parents and are presented to children as a life guide. One of the last period's advice-letters written for children in classical literature belongs to Mehmed Nâzım Pasha. In the advice-letter titled Hikmet, Nâzım, which he added to the third edition of his work called Muhataba, the poet addressed both his son Hikmet and his grandson Nâzım. The work was written in the form of Mesnevi; it consists of the titles "Morality", "Science", "Word", "Homeland" and "Duty". In this article, these titles in the work published in 1328 (1910/1911) were examined in terms of content and compared with the advices of the classical period. It is seen that Mehmed Nâzım Pasha generally included the advices in the classical period advice-letters under the titles of "Morality" and "Word". While what is meant by "science" in advice-letters is mostly religious science, Mehmed Nâzım Pasha also talked about the contributions of science to humanity. The poet, who did not stay away from the military and political problems of the Ottoman Empire, made innovations by adding the titles of "Homeland" and "Vazife" to his advice-letters. In these chapters, it is emphasized that the country's territory should be defended against the enemy and that the state officials should do their duties properly.

Keywords: advice-letters, Mehmed Nâzım Pasha, *Muhâtaba*, *Hikmet Nâzım*

Giriş

Klasik edebiyatın “hikmet” yönünü öne çıkaran nasihatnâme/pendnâmeler, yüzyıllar içinde yazılan pek çok örnekle varlığını sürdürmüştür. İslamiyet'in “güzel ahlak” düşüncesini esas alan şairler verdikleri öğütlerle; fert, toplum ve devlette dirlik ve düzenin sağlanmasını amaçlamışlardır.

“Saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamlarındaki “nush” kökünden türeyen “nasihat” kelimesi, “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt” manalarında kullanılmaktadır (Çağrıci, 2006, s. 408). Arapça “va'z” ve Farsça “pend” kelimeleri de “nasihat” kelimesinin karşılıklarıdır. Nasihatnâme yahut pendnâmeler; okura dinî öğütler vererek ahlaklı bireyler yetiştirmeyi amaçlayan didaktik eserlerdir.

Nasihatnâmeler kaynağını *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerden alır. *Kur'ân*'da on iki ayette nasihat kelimesi geçmektedir. “Tevbe” suresinde, özür, hasta ve maddi gücü yetersiz olduğu için savaşa katılmayan kişilerin Allah ve Resulü için nasihat faaliyetinde bulunmaları hâlinde sorumlu tutulmayacakları belirtilmiştir.¹ Bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed, önemini vurgulamak için üç defa “Din nasihattir.” demiş, çevresindekilerin “Kim için?” diye sormaları üzerine “Allah için, O'nun kitabı için ve O'nun elçisi için, Müslümanların yöneticileri ve onların umumu için.” cevabını vermiştir (Çağrıci, 2006, s. 408). Müslümanların tamamı için dinin nasihat olması, İslam'ın dünya ve ahiret hayatına dair esaslarının toplumdaki her ferde tekrar-be-tekrar izah edilmesidir. Yine Çağrıci'nin Tirmizî ve Nesâî'den aktardığına göre, İslam âlimlerince nasihat, farz-ı kifâyedir. “Hz. Peygamber, Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de yüzüne karşı nasihatte bulunması veya gıyabında onun iyiliğini istemesi olduğunu belirtmiş[tir]” (408). Bu düşünceleri kendine temel alan nasihatnâme yazarları, İslam'ın emir ve yasakları ile ahlaki ve toplumsal kaideleri kendi gözlemleriyle birleştirip eserlerini oluşturmuşlardır.

Nasihatnâmeler Doğu toplumlarında daha fazla ilgi görmüştür. Türün ilk örneklerinden biri Sanskritçe fabl türündeki *Karataka Damanaka* adlı eserin *Pañçatantra* adıyla Pehleviceye daha sonra da Süryanice ve Arapçaya çevrilmesiyle şöhret kazanmıştır. İbnü'l-Mukaffâ'nın *Kelile ve Dimne* adıyla Arapçaya tercüme ettiği bu eser, sonrasında birçok dile çevrilmiş ve benzerleri kaleme alınmaya başlamıştır. Ahlak kitabı olmasının yanında “siyasetnâme” özelliği de taşıyan *Kelile ve Dimne*; *Kâbusnâme*, *Kutadgu Bilig*, *Mesnevi* gibi kendinden sonra yazılan nasihat kitapları üzerinde etkili olmuştur (Canım, 2011, s. 181).

¹ Tevbe 9/91: “Allah ve Resulü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zavıflara, hastalara ve (savaşa) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”

Fars edebiyatında önemli bir yeri olan nasihatnâme türü, “enderznâme”, “pendnâme” adlarıyla İslam öncesi dönemden itibaren görülür. “Fars Öğüt Edebiyatı” adlı makalesinde Nimet Yıldırım, İslam öncesi çağlarda İranlıların ahlaki konulara yakın ilgi duyduğunu, öğüt ve ahlaki tavsiyeleri sadece kitaplara kaydetmekle kalmayıp kaya ve taşlar üzerine de işlediklerini belirtir (Yıldırım, 2005, s. 54). İslamiyet’in kabulüyle bu eserler Arapçaya aktarılmıştır. İran edebiyatında Rûdekî, Dakikî, Sadî-i Şîrâzî, Ömer Hayyâm, Hakîm Senâî hikmet ve nasihat türünde öne çıkan isimlerdir. Ferîdüddîn-i Attâr’ın *Pendnâme* adlı eseri ise Türk edebiyatını etkileyen nasihatnâmelerin başında gelir.

Türk edebiyatında XI. yüzyıldan itibaren pek çok nasihatnâme yazılmıştır. Özellikle toplumsal değişimlerin olduğu dönemlerde sayısı artan bu eserlerin ilk örnekleri arasında *Kutadgu Bilig*, *Dîvân-ı Hikmet*, *Atabetül-Hakâyık*, *Risâletü’n-Nushiyye* yer alır. Klasik edebiyatın her yüzyılında nasihat edebiyatının önemli örnekleri verilmiştir. XV. yüzyılda Dede Ömer Ruşenî’nin *Pendnâme*’si, XVI. yüzyılda Edirneli Nazmî’nin *Pend-i Attâr Tercümesi*, Güvâhî’nin *Pendnâme*’si, XVII. yüzyılda Sâfi Mehmed Efendi’nin *Gülşen-i Pend*’i, Koçi Bey’in *Risâle*’si, Nâbî’nin *Hayriyye*’si, XVIII. yüzyılda Ömer Zarîfî’nin *Pendnâme*’si, Sünbülzâde Vehbî’nin *Lutfiyye*’si, XIX. yüzyılda Vakanüvis Esat Efendi’nin *Pendnâme*’si nasihat edebiyatının tanınmış eserleri arasında yer alır.

Siyasi, tasavvufi, sosyal konuları içermesine göre farklı başlıklarda toplanabilecek nasihatnâmelerde temel amaç, belli bir dünya görüşünün ya da insan tipinin yüceltilmesidir. Özellikle tasavvufi ve ahlaki nasihatnâmelerde, İslam’ın öngördüğü ideal insanın sahip olması gereken vasıflar vurgulanır. Bu vasıflar içinde adalet, cömertlik, kanaat, tevazu gibi hasletler yer alır.

Nasihatnâme türünde, ebeveynin evlada verdiği öğütlerden oluşan eserler ayrı bir önem taşır. Bu eserler; nasihat eden ve edilen gerçek kişiler olduğundan samimiyeti ile dikkat çeker. Ebeveyn (baba); görmüş geçirmiş olmanın tecrübesiyle, canından bir parça olan çocuğuna yaşam tecrübesini aktarmak ister.

Doğu edebiyatlarında babanın oğluna verdiği öğütlerin geçmişi çok eskiye dayanır. Fars edebiyatında İslamiyet öncesi dönemde Âzerbâd Mihrespendân’ın oğluna öğütlerinde dünyanın geçiciliği vurgulanır: “Ey oğul sevap kazanmaya çalış. Günahlara dalma. İnsanlara sonsuza dek sürecek bir ömür verilmemiştir. Elinde olanlardan öteki âlemlerle ilgili olanlara daha çok önem vermen daha yararlıdır” (Yıldırım, 2005, s. 53). Evlada nasihat söz konusu olduğunda *Kur’ân-ı Kerîm*’de adına sure bulunan Lokman Hekim’in oğluna nasihatleri üzerinde de durulmalıdır. Bu surede, Lokman’ın oğluna verdiği sekiz nasihatten söz edilir. Bunların ilki Allah’a şirik koşmamakla ilgilidir. Daha sonra Allah’ın her şeyden haberdar olduğu vurgulanır: “(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu

Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”² Diğer ayetlerde Lokman'ın oğluna; namazını kılması, iyilik için gayret etmesi, sabırlı olması, kibirden uzak durması ve ölçülü olmasını tavsiye ettiği görülür. Bu gibi öğütler *Kur'ân*'ın diğer emirleri ile birlikte babadan oğula yazılan nasihatnâmelerde de vurgulanmıştır.

Nasihat edebiyatının İslam dünyasındaki önemli örneklerinden biri İmam Gazzâlî'nin (1058-1111) *Eyyühe'l-Veled* adlı eseridir. Eserde dinî, tasavvufî öğütlerin yanında ferdî, ailevi, içtimai, adap ve faziletler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Rivayete göre Gazzâlî'nin eski öğrencilerinden biri, edindiği bilgilerin hangisinin âhret için faydalı olacağını öğrenmek istemiş, bunun üzerine Gazzâlî de öğrencisine hitaben bu risâleyi kaleme almıştır (İmam Gazâlî, 2017, s. 31-32). Gazzâlî, öğütlerine şöyle başlar: “Aziz ve sevgili evlâdım, Allahu Teâlâ seni dâima ibâdet eden kullarından eylesin ve sevdiklerinin yolunda yürütsün. Bilmiş ol ki öğüdün en güzeli Peygamber'den rivayet edilenlerdir. Eğer sen onlardan bir öğüt aldınsa, benim öğüdüme ne ihtiyâcın var? Eğer onlardan bir şey elde edemedinse bana söyle: Şu geçip giden senelerden ne kazandın?” (32) Daha sonra Gazzâlî, nefsin arındırılmasından namazın şartlarına, komşuluk adabından hasta ziyaretine çok geniş bir çerçevede öğütlerini sıralamıştır.

Ahmed-i Dâî'nin *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil Be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr* adlı mesnevisi, Anadolu sahasında çocuk muhatap alınarak yazılan ilk nasihatnâme örneği kabul edilir (Yeniterzi, 2006, s. 25). Farsçadan çevrildiği düşünölen eserde Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e nasihatleri yer almaktadır. Eserde hem bir sultanda olması gereken niteliklere dair öğütler hem de her insanı, özellikle de gençleri hedef alan nasihatler vardır (13). Bu yönüyle eser, vasiyetnâme ve siyasetnâme özellikleri de taşır.

Klasik edebiyatta Yenişehirli Avnî, Keçecizâde İzzet Molla gibi şairlerin *Dîvân*larında çocuklara yönelik nasihatlere rastlanmaktadır. Ayrıca, tamamı öğüt içeren Nâbî'nin *Hayriyye*, Vehbî'nin *Lutfiyye* adlı eserleri, evlada yazılan nasihatlerin önemli örnekleri arasında yer alır. Murat Öztürk, babanın oğula nasihat yazmasını; çocuk sevgisi, dinî sorumluluklar, toplumsal kurallar ve aile saygınlığı gibi sebeplere bağlar (Öztürk, 2013, s. 4-5). Diğer yandan, Klasik edebiyatta yalnızca babadan oğula değil anneden kıza nasihatler de edebî eserler içinde yer almıştır. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde Leylâ'nın annesinin öğütleri, kızının ağırbaşlı olması üzerinedir. Enderunlu Vâsıf'ın annenin kızına nasihati şeklinde kurguladığı şiirinde de toplumsal kurallar ve aile haysiyeti öne çıkarılmıştır.

Türk edebiyatında köklü bir geçmişi olan nasihatnâme türü içinde özel bir yeri olan evlada nasihat yazma geleneği, XX. yüzyılda da devam etmiştir. Mehmed Nâzım Paşa'nın 1328 (1910/1911) tarihinde yayımladığı *Muhâtaba* adlı eserinin sonunda yer alan *Hikmet*, *Nâzım* başlıklı nasihatnâme bunlardan biridir. Bu çalışmada, yazı çevrimi

² Lokman 31/16.

yapılan bu manzum nasihatnâme içerik olarak incelenecek ve bu nasihatlerin klasik nasihatnâmelerden farklılıkları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hikmet, Nâzım

Mehmed Nâzım Paşa (1840-1926), Akşehir Kaymakamı iken vefat eden Şakir Efendi'nin oğludur. 1878'de Ziya Paşa'nın talebi üzerine Adana mektupçuluğuna tayin olmuş, daha sonra Konya, Bitlis, Halep ve Kastamonu'da bu görevi sürdürmüştür. 1897'de Kayseri mutasarrıflığına getirilen Mehmed Nâzım Paşa, 1902-1909 yılları arasında Diyarbakır, Konya, Halep ve Sivas valisi olarak görev yapmıştır. 1912'de Selanik valiliğine atanmış, Selanik'in Yunanlılarca işgali üzerine son vali olarak oradan ayrılmıştır (İnal, 2000, s. 1554-1555).

Mevlevi olan Mehmed Nâzım Paşa, edebiyatla da yakından ilgilenmiştir. Basılmış eserleri şunlardır: *Muhâtaba*, *Ahd-i Şehriyârî*, *Nizâmü'l-Hâs fi Ehli'l-İhtisâs*, *Kerbela*, *İbn-i Fâriz Tercümesi*, *Esrâr-ı Tevhîd Tercümesi* ve *Yek-Âvâz*. Mahmud Kemal İnal, büyük bir cilt teşkil edecek kadar eşarının ailesi nezdinde bulunduğunu belirtir (İnal, 2000, s. 1556). Fevziye Abdullah Tansel bu yazma şiir mecmuasını bir sahafta bulmuş ve eserle ilgili bir inceleme yazmıştır.³ Paşa'nın anıları ise *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Mehmed Nâzım Paşa'nın çok beğenilen *Muhâtaba* adlı eseri üç defa basılmıştır.⁴ Şair, eserin üçüncü baskısının sonuna *Teşrih-i Maddiyât*, *Hikmet Nâzım* ve *Nasihatnâme* başlıklı şiirlerini de eklemiştir. Kitabın kapağında *Hikmet Nâzım* şeklinde yer alan bölüm, metin kısmında *Hikmet, Nâzım* olarak kaydedilmiştir. Fevziye Abdullah Tansel, Mehmed Nâzım Paşa'nın hem oğluna hem torununa hitap etmek düşüncesiyle araya virgül koyduğunu belirtir: “Nâzım torununun adı olduğu için, bu sonuncu şekle göre hem oğlunu hem torununu kastetmiş oluyor” (Tansel, 161). Mehmed Nâzım Paşa'nın oğlu Hikmet Bey, Osmanlı Hariciyesinde çeşitli memurluklarda ve Matbuat Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.⁵ Torunu Hikmet ise, şair Nâzım Hikmet'tir.

Muhâtaba'nın sonuna ilave edilen *Hikmet, Nâzım*; kitabın 75-83 sayfaları arasında yer alır. Manzum bir nasihatnâme olan şiir; “Ahlak”, “İlim”, “Söz”, “Vatan” ve “Vazife” alt başlıklarından oluşur. Mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır ve toplam 154 beyittir. Başlıklardan da anlaşıldığı üzere M. Nâzım Paşa, klasik dönem nasihatnâmelerinde olduğu gibi oğluna ve torununa ahlak, ilim ve söz söyleme adabına dair öğütler verirken XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askeri ve siyasi

³ Fevziye Abdullah Tansel, “Bir Mevlevi Nâsir ve Şâiri Mehmed Nâzım Paşa-Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmuası”. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/744/9526.pdf>

⁴ 1. Baskı 1304 (1886/1887), 2. Baskı 1316 (1898/1899), 3. Baskı 1328 (1910/1911).

⁵ 5 <https://www.nazimhikmet.org.tr/nazim-hikmet/yasam-oykusu/>

zorluklar nedeniyle “Vatan” ve “Vazife” başlıklarını da ilave etmiştir. Bu alt başlıklarda verilen nasihatler aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

-Ahlak

Klasik edebiyatta konu itibarıyla dinî, tasavvufî ve ahlaki mesnevîler geniş yer tutar. “İslam, güzel ahlak dinidir.” hadisinde görüldüğü üzere din ve ahlak birbirinden ayrı tutulmaz. Mine Mengi bu konuda şu tespiti yapar: “Gerek din gerekse ahlak, ruhu yükseltmek, insanın ruhunu bedenine üstün ve hâkim kılmak suretiyle, kişinin mutluluğunu sağlamayı amaç edinmişlerdir. (...) Gerçekte din, ruhsal hayatı, insanın ahiretini kazanması için gerekli olan imanı yaratmak amacıyla düzenler. Ahlak ise daha çok dünya hayatını amaç edinmiş ve bu nedenle de yönünü, insanın davranışlarını düzenlemeye çevirmiştir” (Mengi, 1991, s. 86). Nasihatnâmelerde de ahlak konusu bu bağlamda ele alınmış, dinin şer’î hükümlerinin sahip olunan değerlerle bütünleşmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Bir devlet adamı olarak ahlakın toplumsal yaşamdaki önemini farkında olan Mehmed Nâzım Paşa, nasihatlerine “Ahlak” alt başlığı ile başlar. M. Nâzım Paşa’ya göre “insan” olmak belli aşamalar sonrası kazanılan bir payedir. İnsanlığa intisap etmek kolay değildir. Bunun için önce irfan sahibi olunmalıdır. İrfanın ortaya çıkması ise ahlak ile olur. Ahlakî düzgün olmayan insanlar sonunda bir çukura düşerler. Ahlakî hoş olmayan ülkeler ise fitne ve fesada maruz kalır. Çünkü bir ülkeyi huzura ve mutluluğa ulaştıran, ahlak sahibi fertleridir. Bu genel ifadelerden sonra oğluna seslenen Mehmed Nâzım Paşa, onun ahlakını iyileştirmesini ister. Aksi hâlde devir onu terbiye eder. Ahlakının şeriat hükümlerine uygun olması durumunda her türlü felaketten uzak, mutlu ve huzurlu bir hayatı olacaktır:

*Ahlâkını et mühezzeb oğlum
Her kârın olur müretteb oğlum
Ahlâkını etmeyince tehzîb
Eyler seni zamâne te’dîb
Ahlâkın olursa medhe lâyık
Ahkâm-ı şerî’ate muvâfık
Her gâ’ileden emîn olursun
Âsûde vü kâm-bîn olursun*

(Mehmed Nâzım, 1328, s. 76)

Mehmed Nâzım Paşa, her mümine iki vazifenin farz olduğunu belirtir. İlki Allah’a itaat etmek, ikincisi ise yaratılmışa yardım etmektir. Tabiatla her zerre, insan türünün devamına hizmet eder. Kimi zaman bir türün var olması, diğerinin yok olması ile mümkün olur. Bazı türlerin varlık sebebi ise diğer türün hayatını kolaylaştırmaktır. Hiçbir eksiğin olmadığı bu düzen, Allah’ın kudreti ile kusursuzdur. Bu muhteşem ahengün bir parçası olan insanoğlu da üzerine düşen görevi yapmalıdır. M. Nâzım

Paşa, oğluna/torununa insanlığa hizmet etmesini öğütler. İşte o zaman “insan” mertebesine erişecek ve toplumca takdir edilecektir:

*Hem-cinsine sen de hizmet et kim
Hayr etmege ‘azm ü niyyet et kim
İnsân o zamân olursun oğlum
Mağbût-ı cihân olursun oğlum (77)*

Görüldüğü üzere Mehmed Nâzım Paşa “ahlaklı” olmayı; kişinin kendini geliştirerek irfan sahibi olması, Allah’ı ve onun yarattığı dünyadaki düzeni idrak etmesi ve insanlığa hizmet çabası olarak görmektedir.

-İlim

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk emrinin “Oku” olması ve Hz. Muhammed’in ilmi teşvik edici hadisleri sebebiyle nasihatnâmelerde ilim konusuna geniş yer ayrılmıştır (Kaplan, 2001, s. 172). İlim sahibi olmanın önemi özellikle vurgulanmış, cehaletin zararları anlatılmıştır.

Klasik dönem nasihatnâmelerinde “ilim”den maksat, çoğunlukla dinî ilimlerdir. Mehmed Nâzım Paşa’nın XX. yüzyılın başlarında yazdığı nasihatnâmede ise “ilim” ile kastedilenin daha çok müspet ilim olduğu görülür. Bu başlık altında verdiği nasihatlerde M. Nâzım Paşa, ilmin insanlığa faydalarını anlatır. İnsanoğlunun dünyayı anlayıp idrak etmesi ilim sayesinde. İcatlarla bilinenler birbirine eklendikçe her zerrede kudretin yüceliği görünür. Bu ifadelerden, yeni bilgi ve keşiflerin Allah’ın kudretini idrake vesile olduğu anlamı çıkmaktadır.

İlim sayesinde dünyadaki güzellikler insanlara ulaşır. İlim, insanları saygın kıldığı gibi milletleri de uluslararası alanda yüceltir:

*İnsânları ‘ilm eder mükerrerem
Milletleri ‘ilm eder mu‘azzam (77)*

İlmi “fen” kavramıyla birleştiren M. Nâzım Paşa, bu alandaki gelişmelerin şehirleri medeni bir hâle getirdiğini belirtir. İlmin ortaya koyduğu eserlerle millet, huzur ve mutluluk içinde yaşar:

*‘İlmin eseriyle şehîr ü büldân
Başdan başa vâyedâr-ı ‘umrân
İlmin eseriyle kavm ü millet
Kâm-âver-i râhat u sa‘âdet_ (77)*

İlim sahibi olmanın, insanlığa hizmet edip eser bırakmanın ölümden sonra da kişiyi yaşatacağını vurgulayan M. Nâzım Paşa, ilmin şerefi ile bu kişilerin ikinci bir hayat kazandıklarını belirtir. İnsanoğlunun fani bedeni, ilim sayesinde ebedileşir. Bu faziletlerden habersiz yaşayan cahillere sırf konuşabildikleri için “insan” demek uygun değildir:

*‘İlmin şeref-i ebed-nişâmı
Her sâhib-i ‘ilme ‘ömr-i sâni
Câhiller için denilse lâıık
Hayvân menişinde sözde nâtık (78)*

M. Nâzım Paşa, Zümer suresinde yer alan “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁶ ifadesini de hatırlatır:

*Yeksân mı bilenle bilmeyenler
Her bilmediğini söyleyenler (78)*

İnsan, ilim ile elde ettiği bilgiyi kullanıp noksanlarını tamamlarsa konuşmaları mantıklı ve hükümleri de itibarlı olur. Oysa cahil kişi, doğruyu ve yanlışı ayırt edemez. Cahillerle dostluk beraberinde sefalet ve pişmanlık getirir. Çok kıymetli olan zamanı böyle insanlarla geçirmemek gerektiğini vurgulayan M. Nâzım Paşa, oğlunun/torununun ariflerle dost, iyi huylu ve zarif olmasını ister:

*Eyyâmın edersen böyle imrâr
Eyler seni bin belâya dúcâr
Hem-bezm-i gürûh-ı ‘ârifân ol
Hoş-tab’ u zarîf-i nüktedân ol (78)*

İlmi daha çok “fen bilimleri” olarak ele alan M. Nâzım Paşa, medeniyeti oluşturan her türlü ilerlemenin insanoğlunun hayatını güzelleştirdiğini ve bırakılan eserlerin kişiye ebedi hayatın kapılarını açtığını belirtir. İlimle keşfedilen her şey de kişinin Allah’ı daha iyi idrak etmesine vesile olacaktır.

-Söz

Nasihatnâmelerde, toplumsal yaşamda uyulması gereken kurallara da değinilmiştir. Bu kurallar içinde konuşurken dikkat edilmesi gereken hususlara özel bir yer ayrılır. Yerinde ve adabınca konuşmak, karşı tarafı dinlemeyi bilmek gibi nezaket kurallarına hemen her nasihatnâmede rastlamak mümkündür. Ağızdan çıkan sözün geri alınamaması, insanların iki kez düşünüp bir kez konuşmaları gereğini ortaya çıkarır. M. Nâzım Paşa da benzer öğütleri oğluna/torununa vermiştir. Öncelikle az konuşmayı ve konuşurken de edebe riayet etmeyi öğütler. Çünkü insanın olgunluğu, sözünden bilinir. Zamanın bilgileri, her şahsı sözünüle imtihana çekerler:

*Az söyle sükûtu ‘âdet eyle
Sözde edebe ri’âyet eyle
Her şahsı efâzıl-ı zamâne
Kavliyle çekerler imtihâna (79)*

Kişinin konuşurken seçtiği kelimeler, onun tamamen farklı algılanmasına sebep olabilir. Ağızdan çıkan söz, nezih bir insanı günahkâr; merhametli kişiyi de zalim

⁶ Zümer 39/ 9.

olarak gösterebilir. Diğer yandan, düşünmeden edilen kırıcı bir söz, bin kalbi incitir. Bu nedenle şair, konuşurken kelimeleri dikkatli seçerek kalp kırmamaya özen göstermek gerektiğini vurgular. Çünkü kılıç yarası kapanabilir ancak dil yarasının kapanması çok zordur:

*Söz merd-i nezîhi âsim eyler
Söz şahs-ı kerîmi zâlim eyler
Bir lafz-ı gam-âver ü dil-âzâr
Bin kalbi eder rehîn-i ekdâr
Tîg-i sitemin devâsı kâbil
Söz zahmının iltiyâmı müşkil* (79)

M. Nâzım Paşa, dikkat edilmesi gereken bir hususun da çok konuşmamak olduğunu ifade eder. Sözü uzatmak, yalan söyleme ihtimalini arttırır. Bir müddet sonra bu kişiler, olmayan şeyleri olmuş gibi anlatmaya başlarlar:

*Pür-gûlar olur yalancı ekser
Vâki' gibi her muhâli söyler*

*Çok söyleyenin hilâfı çokdur
Bîhûde güzâf ü lâfî çokdur* (79)

“Söz sahibi” olan kişi, düşünerek konuşur, boş konuşmaz:

*Her bahse girip atılma öyle
Söz sâhibi ol düşün de söyle
Söz sâhibi herze-gû değildir
Söz bî-hüde güft [ü] gû değildir* (80)

M. Nâzım Paşa konuşmada üslubun önemine de değinir. Söz, güzel bir üslupla söylendiğinde farklı düşünönenleri bile uzlaştırabilir. İncelikle söylendiğinde her söz, kalplerde tesir bırakır. Akıllı kişi, bir sözle birçok düşmanı susturur. Şair, sözle ilgili verdiği bütün nasihatleri “Ya hayır söyle ya da sus.” hadis-i şerifini hatırlatarak tamamlar:

*Yâ hayr ile kıl zebânı ıtlâk
Yâ samt ile et lisânı intâk* (80)

Klasik dönem nasihatnâmelerinde önemle üzerinde durulan az konuşma, üsluba dikkat etme, hayr söyleme gibi hususları M. Nâzım Paşa da oğluna ve torununa öğütlemiştir. Toplumsal yaşamda kişiyi itibarlı kılan bu kurallar, her ebeveynin evladı için istediği davranış biçimleridir.

-Vatan

Vatan, genel olarak insanların doğup büyüdüğü ve üzerinde yaşadığı toprak parçası olarak tanımlanır. Türk milleti için ise vatan, çok daha derin anlamlar taşır. Atalardan yadigâr olan ve her karışı şehit kanlarıyla sulanan vatan toprağı “iman” ve

“namus” kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak vatani düşmana karşı savunmak en kutsal görev kabul edilir.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan itibaren büyük toprak kayıpları yaşarken Batı’da ulusçuluk akımları ve sanayileşme dünyayı farklı bir noktaya taşımıştır. Osmanlı’ya bağlı milletler, kendi ulus devletlerini kurma çabası içine girerler ve yavaş yavaş imparatorluktan kopmalar başlar. Osmanlı aydınları bu süreçte İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık gibi görüşler etrafında yeni bir çıkış aramışlar; “vatan” a bakış da bu görüşler etrafında farklılık göstermiştir.

M. Nâzım Paşa'nın *Hikmet, Nâzım* başlıklı nasihatnâmesinin yayın yılı 1328 (1910/1911)'dir. Henüz ulusal temele dayalı bir vatan anlayışı oluşmamakla birlikte bu yıllar, Osmanlı Devleti'nin büyük bir değişimin eşiğinde olduğu yıllardır. Mehmed Nâzım Paşa, değişimin ne yöne evrileceğini bilemese de Osmanlı Devleti'nin bir paşası olarak vatanın önemini vurgulamış ve vatana karşı görevlerini oğluna ve torununa hatırlatmıştır.

Vatanın yurttaşları için koruyucu bir kucak olduğunu düşünen M. Nâzım Paşa, onun müşfik bir anne gibi evlatlarını beslediğini, onlara türlü nimetler verdiğini söyler:

*Bu şânlı vatandır bize âgûş-ı himâyet
Bu şânlı vatandır bize ârâmgeh-i râhat
Bu vâlîde-i müşfikamızdır bizi besler
Evkâtımız envâ'-ı ni'âmla güzer eyler* (81)

Her mevsim kucağını halkına mesken eden, nimetleriyle besleyen ve ölünce de onları yine bağrına basan vatani düşmana karşı savunmak en büyük görevdir. M. Nâzım Paşa, üzerinde yaşayan evlatları henüz sağken vatanın düşmana teslim edilmesine şiddetle karşı çıkar. Düşmanın ecdadın kabrini çığnemesi, ülkeye hâkim olması ve halkı esir etmesi asla kabul edilemez:

*Biz sağ iken etsin mi gelip düşmen-i hayyâl
Ser-haddeki ecdâdımızın kabrini pâ-mâl
Lâyık mıdır olsun mu 'adû mülke hükümrân
Evlâdımız olsun mu esâretle perişân* (81)

Türklerde vatanın “namus” kavramıyla özdeşleştirilmesinden yola çıkan M. Nâzım Paşa, vatani “anne” ve “sevgili” olarak tahayyül eder ve ona el uzatılmasını utanç verici bulur. Yüzyıllarca dünyanın dört bir yanına hükmeden Osmanlı Devleti'nin cihanda bir şöhreti vardır. “Osmanlılar” diyerek böyle büyük bir devlete mensup olmanın gururunu yaşayan M. Nâzım Paşa, bu devletin hiçbir ferdine düşmana boyun eğmenin yakışmayacağını belirtir:

*Ma'sûkamıza dest-i ta'arruz mu uzansın
Lâyık mıdır ahlâfımız 'âlemden utansın
Aktâr-ı cihânda ünümüz şöhretimiz var*

'Osmânlularız satvetimiz miknetimiz var (81)

Vatanı savunmak gerektiğinde Osmanlı ülkesi hep birlikte savaşa hazır olacaktır. O gün gelir de ordu savaşa girerse Osmanlı askerinin okuyacağı vatan marşı, yeryüzünü titretecektir:

*Bu şanlı vatan marşını 'Osmânlı bir 'asker
Dehşetle okursa duramaz yeryüzü titrer (81)*

M. Nâzım Paşa, bu sunuştan sonra Osmanlı askerinin ağzından altı beyitlik bir marş yazmıştır. Vatan sevgisi ve kahramanlık duygularının öne çıktığı marşta; vatan toprağının her zerresinde ecdadın kanı olduğu, bu nedenle onun uğrunda şehit olmanın şeref kabul edildiği belirtilir. Bu uğurda alınan her yara, elmaslı bir nişandır. Askerler, ecdadın gökten heyecanla kendilerine baktığı düşüncesiyle daha bir azimlidir. Vatan sevgisi o kadar yücedir ki gerekirse düşmanın kılıcını başarıyla karşılayıp mermileri elleriyle tutacaklardır:

*İkbâl ederiz tîg-i 'adûya serimizle
Mermîlerini karşılız ellerimizle (82)*

Yurt sevgisini Osmanlı askerinin dilinden yazdığı marşla pekiştiren M. Nâzım Paşa, sözü yine oğluna/torununa getirir. Ondan; vatana hizmet için çalışmasını, her işinde vatan sevgisini kendine rehber edinmesini ister:

*Oğlum vatana hizmet edip sa'yını göster
Hubb-ı vatan-ı muhterem olsun sana rehber (82)*

Vatanı müşfik bir anne, korunacak bir sevgili olarak görüp namus kavramıyla bütүнleşiren M. Nâzım Paşa, ona nâ-mahrem eli uzandığında halkın tüm gücüyle ayağa kalkması gerektiğini vurgular. Osmanlı Devleti gücü ve kudretiyle yüzyıllarca dünyaya hükmetmiştir. İçinde bulunulan zaman diliminde de bu şöhrete uygun hareket edilmelidir. Bundan hiç şüphesi olmayan M. Nâzım Paşa yazdığı marşla, vatan söz konusu olduğunda Osmanlı askerinin canını vermekten asla geri durmayacağını altını çizer.

-Vazife

Mehmed Nâzım Paşa'nın nasihatnâmesindeki son başlık "Vazife"dir. Bir önceki bölümde vatan sevgisinin öneminden söz eden şair, bu bölümde devletin bekası için her birimde çalışan görevlinin işini hakkıyla yapması gerektiğini vurgular.

Devletin görevlisi (memur), halka samimiyetle hizmet edip insanların sorunlarını çözmekle yükümlüdür. Karşılığında ise halkın saygısını kazanır. Vazife sahibi; ruhu, kalbi ve vicdanı ile daima ülkesinin geleceğini ve çıkarlarını düşünmelidir. Diğer yandan, görevini yaparken mutlaka bir üst yetkili tarafından denetlenmelidir. Eğer belli bir güven ve istikrar sağlanmışsa görevlinin işine çok da müdahale edilmemeli,

kararlarında belli bir özgürlük alanı tanınmalıdır. Takdir etmenin önemi üzerinde de duran şair, her işte noksan aramanın vazife sahibinin şevkini kıracağını belirtir:

*Her işte 'âdet olursa taharrî-i noksân
Vazîfe sâhibine hangi kâr olur âsân* (82)

Vazifedâr, mesleğinin şerefini korumak için iki hususa dikkat etmelidir. Bunlar, kendi halkının menfaatlerini gözetmek ve devletin şanını korumaktır. Eğer bu iki husus görevliye yol gösterirse işinde hata yapma ihtimali sıfıra iner.

M. Nâzım Paşa'ya göre “vazife” yalnızca kişinin yaptığı işle/görevle sınırlı değildir. Ona göre insan, erişkinlikten ölüme kadar çeşitli vazifelerle yükümlüdür. Bu vazifeler, Allah'ın yüceliğini idrak etmekle başlar ve İslam'ın öngördüğü ideal insan olmak için ömür boyu gayret etmekle devam eder. Niyet temizliği, vicdan selameti, halka yardım, ülke sevgisi ve vatana hizmet bu vazifelerden bazılarıdır:

*Vücûd-ı Hâlıkı bilmek hakikat-i îkân
Hulûs-ı niyyet ü 'azm ü selâmet-i vicdân
'Umûma rahm u i'ânet tahâret-i sîret
Nezîh-i kalb ile mülke muhabbet ü hizmet* (82)

M. Nâzım Paşa'ya göre, kendini halis özelliklerle donatan bu kişi, ilim öğrenmeye ve tahsilini olgunlaştırmaya gayret etmeli; geçimini temin etmek için de sebat ile çalışmalıdır. Zamanı iyi değerlendirmek, sonunu düşünmek, temiz kalple ilim ve edep öğrenerek iyi bir ad bırakmak kişinin -yaşadığı müddetçe- vazifeleri arasındadır:

*Zamânı hüsn-i idâre tefekkür-i encâm
Hulûs-ı kalb ile 'ilm ü edeble nikî-i nâm* (83)

Şair, anlattığı bu önemli esaslara oğlunun/torununun ayrıntılarıyla uymasını ister:

*Mühimdir şu esâslar sıyânet etmelisin
Teferru'âtına oğlum ri'âyet etmelisin* (83)

M. Nâzım Paşa, “Vazife” başlığında öncelikle devlet görevlisinin vazifesini yaparken dikkat etmesi gereken hususları belirtmiş ancak vazifeyi yalnızca “iş” ile sınırlamamıştır. İnsanın yaşadığı müddetçe kendini geliştirmek, ilim öğrenmek ve geçimini sağlamak için sebatla çalışmak gibi vazifeleri vardır.

Sonuç

Türk edebiyatında önemli bir yeri olan nasihatnâmeler; içerdikleri dinî, tasavvufi, ahlaki ve toplumsal öğütlerle bir nevi yaşam rehberi niteliği taşırlar. Yüzyıllar içinden süzüle süzüle en öz hâlini alan bu öğütler, kişinin iç ve dış dünyasında huzura kavuşmasının anahtarıdır. Ebeveynin evlada yazdığı nasihatnâmeler, bu türün en

samimi örnekleridir. Ebeveyn, damıttığı yaşam tecrübelerini daha az hata yapıp mutlu ve huzurlu yaşaması için evladına aktarır.

Manzum nasihatnâmelerin son dönem örneklerinden biri Mehmed Nâzım Paşa'ya aittir. *Muhâtaba* adlı eserinin üçüncü baskısına eklediği *Hikmet, Nâzım* başlıklı bölümde M. Nâzım Paşa hem oğluna hem de torununa hitap etmiştir. Eser; “Ahlak”, “İlim”, “Söz”, “Vatan” ve “Vazife” adlı dört başlıktan oluşur. “Vatan” başlığının içine altı beyitlik bir de “Marş” eklenmiştir.

Mehmed Nâzım Paşa, “Ahlak” ve “Söz” başlıklarında klasik dönem nasihatnâmelerinde görülen öğütlere yer vermiştir. Ahlakın Allah'a itaat ve yaratılmışa hizmet ile yükseleceği vurgulanmış, kişinin huzura bu şekilde kavuşacağı belirtilmiştir. “Söz” bahsinde; çok ve boş konuşmamak, üsluba dikkat etmek gibi hususlar üzerinde durulur. Klasik mesnevilerde ilimden maksat genellikle dinî ilimlerken M. Nâzım Paşa bu başlıkta, dünyayı geliştiren, insan hayatını kolaylaştıran fen bilimlerinin üzerinde de durmuştur. Eser XX. yüzyılın başında kaleme alındığı için yurt ve dünyadaki gelişmelere bigâne kalınmamıştır. “Vatan” başlığı, eserin yazıldığı dönemdeki gelişmeler esas alınarak nasihatnâmeye eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçmişteki şanı ve kudreti hatırlatılmış; içinde bulunulan zor günlerin atlatacağına olan inanç dile getirilmiştir. Kutsal olan vatana uzanan eller, can pahasına kırılacaktır. Bu inancının göstergesi olarak M. Nâzım Paşa, savaşa giden Osmanlı askerinin ağzından bir de marş yazmıştır. Kişinin vazifeleri üzerinde de duran M. Nâzım Paşa, savaş meydanında kanla kazanılan vatanda mutlu ve huzurlu yaşamak için herkesin görevini/mesleğini hakkıyla yapması gerektiğini vurgulamıştır. Eserde vazife, genel anlamıyla da ele alınmış, her bir yurttaşın “iyi insan” olmak için geçireceği tekâmül sürecine işaret edilmiştir.

Mehmed Nâzım Paşa, *Hikmet, Nâzım*'da klasik dönem nasihatnâmelerinde yer alan konulara yer verirken çağın getirdiği değişim ve dönüşümü de göz ardı etmemiştir. Fen bilimlerinin önemi, vatan sevgisi ve devlet katındaki vazifelerin layığıyla yapılması hususlarını da eserine eklemiştir.

Kaynaklar

- Canım, Rıdvan (2011). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çağrıçı, Mustafa (2006). Nasihat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (32), 408-409.
- İmam Gazâli (2017). *Ey Oğul Hücetü'l-İslam*. (Ahmed Serdaroğlu Çev.). İstanbul: Akif Yayınları.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2000). *Son Asır Türk Şairleri*. C. III (Haz. Hidayet Özcan). Ankara: AKM Yayınları.
- Kaplan, Mahmut (2001). Manzûm Nasihatnâmelerde Yer Alan Konular, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 133-185.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258238> (Erişim tarihi: 12.06.2021)
- Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli* (1996). Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mehmed Nâzım (1328). *Muhâtaba* (3. Tab'). Dersaadet: Selanik Matbaası.
- Mengi, Mine (1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: AKM Yayınları.
- Öztürk, Murat (2013). Klasik Türk Edebiyatında Babadan Oğula-Ebeveynden Çocuğa Nasihat Geleneği, *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 1-22.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1966). Bir Mevlevi Nâsir ve Şâiri Mehmed Nâzım Paşa -Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmuası.
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/744/9526.pdf> (Erişim tarihi: 30.05.2021).
- Yeniterzi, Emine (2006). Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nüşirevân Adlı Mesnevisi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 1-25.
- Yıldırım, Nimet (2005). Fars Öğüt Edebiyatı, *NÜSHA - Şarkiyat Araştırmaları Dergisi Journal of Oriental Studies*, 5(16), 51-90.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/29730> (Erişim tarihi: 30.05.2021)

HİKMET, NÂZIM⁷**AHLÂK***mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün***İnsânlığı anla Hikmet oğlum
İnsânlara eyle dikkat oğlum**

İnsân olacak tarîki bil bul
Zîrâ o tarîk başka bir yol

İnsân ki rehîn-i mekremetdir
Fihrist-i kitâb-ı ma'rifetdir

İnsân bu cihânı muhtevidir
İnsânda cihân muntavidir

Terkîb-i bedî'-i nev'-i insân
Enmûzec-i fen denilse şâyân

Her 'uzvu vücûd-ı 'ilme regdir
Çeşmân-ı fûnûna merdümekdir

Her 'uzvda bin nizâm meşhûd
Her zerrede intizâm mevcûd

Hayretde olan terekübâtı
Beht-âver olan ledünniyâtı

Düstûr-ı bihîn-i felsefiyyât
Mevzû'-ı 'acîb-i ma'neviyyât

İnsânlığa intisâb düşvâr
Zîrâ ki mühim vazîfeler var

Tekrîm ile her beşer müşerref
'İrfân ile her beşer mükellef

İnsân olana lüzûm-ı 'irfân

⁷ Mehmed Nâzım, *Muhâtaba* içinde *Hikmet, Nâzım*, 3. Tab', Selanik Matbaası, 1328, s. 75-83.

Envâr-ı ziyâ kadar nümâyân

Ahlâk iledir husûl-i 'irfân
Tathîr lüzûm-ı levs-i vicdân

Ahlâkı hoş olmayan beşerler
Bir hufreye 'âkıbet düşerler

Ahlâkı hoş olmayan memâlik
Ma'rûz-ı mefâsid ü mehâlik

Ahlâk [ile]dir salâh-ı millet
Ahlâk iledir felâh-ı millet

Ahlâk ile olmayınca mecbûl
Her millet için netice mechûl

Maksûd ise necdet ü tekemmül
Bu maksada etmeli tevessül

Ahlâkını et mühezzeb oğlum
Her kârın olur müretteb oğlum

Ahlâkını etmeyince tehzîb
Eyler seni bu zamâne te'dîb

Ahlâkın olursa medhe lâyık
Ahkâm-ı şer'ate muvâfık

Her gâ'ileden emîn olursun
Âsûde vü kâm-bîn olursun

Her mü'min-i tâhir ü nazîfe
Farz oldu iki mühim vazîfe

Evvelkisi Hâlîka itâ'at
Sânîsi halâyıka i'ânet

Görmez misin ey reg-i fu'âdım
Her zerre bekâ-yı nev'e hâdim

Kânûn-ı nizâm-nümûn-ı ihyâ

Düstûr-ı hikem vüfûr [u] ifnâ

Her lahza hüküm sürer cihânda
Her ân u zamânda her mekânda

Her zerredeki havâss u kuvvet
Yek-dîgerine medâr-ı hilkat

Bir nev'in olur fenâ vü mahvı
Bir dîgerinin hayât u sahvı

Var olmak için de nev'-i dîger
Bir nev'e hayât olur müyesser

Zî-rûhda bu inkılâb-ı agreb
Manzûm u müselsel ü müretteb

Yok hârici hep kazâ içinde
Her zerre halâ melâ içinde

Ber-vech-i nizâm-ı Rabb-i Mennân
Noksân u ziyâ'a yokdur imkân

Bu resm ile sâha-i fezâda
Bî-gâyet olan halâ melâda
Düstûr-ı tenâsüb ü te'âvün
Mahfûz-ı tehâlûf ü tehâvün

Hem-cinsine sen de hizmet et kim
Hayr etmege 'azm ü niyyet et kim

İnsân o zamân olursun oğlum
Mağbût-ı cihân olursun oğlum

İLİM

'İlm olmasa 'akl-ı nev'-i insân
Etmezdi cihânı derk ü iz'ân

'İlm olmasa kâ'inâtı şâmil
'İlm olmasa mûcid ü mükemmil

Olmazdı cihân masûn u sâlim

Teşvîşe düşerdi bu 'avâlim

'İlm ile durur hayât-ı 'âlem

'İlm ile tasarrufât-ı 'âlem

'Akl etmese 'ilm ile tekemmül

Ma'lûmu nasıl eder ta'akkul

Ma'lûmu havâss olunca müdrik

'Akl olmada 'âcilen müşârik

Ma'lûmlar olunca 'ilme lâhık

Ahkâm-ı levâhık u sevâbık

Meşhûd u 'ayân olur hüviyyet

Her zerredeki 'ulüvv-i kudret

'İlm ile cihân cihân mahâsin

İnsânlara olmada mukârin

İnsânları 'ilm eder mükerrem

Milletleri 'ilm eder mu'azzam

'İlmin eseriyle şehir ü büldân

Başdan başa vâyedâr-ı 'umrân

'İlmin şerefiyle nâm-ı insân

Durdukca durur bu köhne devrân

'İlmin eseriyle kavm ü millet

Kâm-âver-i râhat u sa'âdet

'İlmin şerefiyle nâm-ı eslâf

Pîrâye-dih-i lisân-ı ahlâf

'İlmin şeref-i cihân-şümûlü

Hürmetlere gark eder fuhûlu

İnsânda bulur bu cism-i fânî

'İlm ile hayât-ı câvidânı

'İlmin şeref-i ebed-nişânı

Her sâhib-i ‘ilme ‘ömr-i sâni

Câhiller için denilse lâyk
Hayvân menişinde sözde nâtık

Yeksân mı bilenle bilmeyenler
Her bilmediğini söyleyenler

İnsâna demem ki söylemek güç
Ammâ ki bilip de söylemek güç

Tefrîk edemez hatâ savâbı
Olmaz ise ‘ilme intisâbı

‘İlm ile edip de fikri i‘mâl
Noksânlarını ederse ikmâl

Ma‘kûl görünür muhâtabâtı
Tasvîb olunur muhâkemâtı

‘İlm olduğu intizâma bâ‘is
Müstağnî-i külfе-i mübâhis

Lâkin düşünülse munsifâne
Tedkik kılinsa vâkifâne

Tedbîr-i umûra mazhariyyet
Ârzû edilen muvaffakiyyet

‘İlm ile vukûf u terbiyetle
Hizmetle zamânla tecribetle

Tahsîl-i ‘ulûma eyle ikdâm
Câhiller içinde olma bed-nâm

Cühhâl ile ihtilât u ülfet
Bâdi-i sefâlet ü nedâmet

Eyyâmın edersen öyle imrâr
Eyler seni bin belâya dûçâr

Hem-bezm-i gürûh-ı 'ârifân ol
Hoş-tab' u zarîf-i nüktedân ol

SÖZ

Az söyle sükûtu 'âdet eyle
Sözde edebe ri'âyet eyle

Söz kâlib-ı kâ'inâta cândır
Söz cism-i hüviyyete lisândır

Sözden bilinir kemâl-i âdem
Sözdür sebep-i nizâm-ı 'âlem

Her şahsı efâzıl-ı zamâne
Kavliyle çekerler imtihâna

Her kâ'il-i bî-me'âl güftâr
Bir sözle eder meziyyet izhâr

Kavli eder 'aklına delâlet
Fi'li eder aslına delâlet

Söz olsa da müş'ir-i kerâmet
Hıfzında selâmet ü nezâhet

Söz merd-i nezîhi âsim eyler
Söz şahs-ı kerîmi zâlim eyler

Bir lafz-ı gam-âver ü dil-âzâr
Bin kalbi eder rehîn-i ekdâr

Tîg-i sitemin devâsı kâbil
Söz zahmının iltiyâmı müşkil

Sözdür sebep-i belâ vü nekbet
Envâ'-ı felâket ü musîbet

Kavl ile olur beşer belâ-hâh
Bir fâci'a kim ne'üzü bi'llâh

Envâ'-i mezâhim ü metâ'ib

Her dürlü mefâsid ü mesâ'ib

Her şahsa gelir sözü yüzünden
Âzürde olur özü sözünden

Pür-gûlar olur hemîşe her-bâr
Mat'ûn-ı kusûr-ı lagv u iksâr

Pür-gûlar olur yalancı ekser
Vâki' gibi her muhâli söyler

Çok söyleyenin hilâfı çokdur
Bihûde güzâf ü lâfı çokdur

Her bahse girip atılma öyle
Söz sâhibi ol düşün de söyle

Söz sâhibi herze-gû değildir
Söz bî-hüde güft [ü] gû değildir

Zımnında belâgat ü fesâhat
Üslûb-ı beyân 'ayn-ı hikmet

Nutk ile havâss-ı hams-i bâtın
Mechûliyet⁸ olur mukârin

Nutkun şerefîyle nev'-i insân
Temyîz ile vâyemend-i rüchân

Nutkun sebebiyle 'akl u idrâk
Bu rütbe fehîm ü cüst ü çâlâk

Bir nâtık-ı muslihin beyânı
Hem-matlab eder muhâlifânı

Bir sözle hatîb-i nükte-pîrâ
Dehşetler eder kulûba ilkâ

Bir sözle bir 'âkıl-ı sühan-ver
Birçok husemâyı mülzem eyler

⁸ Bu kelime eserde "mechûlâta" şeklinde yazılmıştır.

Bir sözle bir 'âkıl-ı siyâsî
İskât eder 'âkılân-ı nâsı

Bir sözle bir âmir-i muvaffak
Bir orduya cân verir muhakkak

Bir sözle eder Allâhu ekber
Maglûb olan orduyu muzaffer

Söz yoksa da hayr olan kelâma
Az söyle ki ol ma'a's-selâme

Yâ hayr ile kıl zebânı itlâk
Yâ samt ile et lisânı intâk

VATAN

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Bu şanlı vatan mâder-i müşfikterimizdir
Hem mâder hem makber-i cân-perverimizdir⁹

Her kabza-i hâkinde nümâyân olur envâr
Her kabza-i hâkinde 'izâm-ı şühedâ var

Eslâfımıza hâk-i girân-kadri makâbir
Ahlâfımıza hân-ı ni'am-güsteri hâzır

Ecdâdımızın yer yer olup hûnu hüveydâ
Her makbereden gelmede âvâz-ı vesâyâ

Bu şanlı vatandır bize âgûş-ı himâyet
Bu şanlı vatandır bize ârâmgeh-i râhat

Bu vâlîde-i müşfikamızdır bizi besler
Evkâtımız envâ'-ı ni'ama güzer eyler

Âgûşunu me'vâ ederiz sayf ü şitâda
Müstagrak-ı ni'metleriyiz ziyk u rehâda

⁹ Bu mısradâ vezin çıkmamaktadır.

Perverde eder feyz-i nesîmiyle hayâtı
İhzâr eder âhir bize me'vâ-yı memâtı

Bunca ni'amıyla bizi perverde ederken
Geçsin mi 'adû zûr ile ser-hadlerimizden

Biz sağ iken olsun mu vatan düşmene me'vâ
Lâyık mı 'umûmen olalım 'âleme rüsvâ

Biz sağ iken etsin mi gelip düşmen-i hayyâl
Ser-haddeki ecdâdımızın kabrini pâ-mâl

Lâyık mıdır olsun mu 'adû mülke hükümrân
Evlâdımız olsun mu esâretle perişân

Lâyık mıdır alsın mı bilâ-mâni' ü âzâr
Ma'sûka-i vicdânımızı bezmine ağyâr

Ma'sûkamıza dest-i ta'arruz mu uzansın
Lâyık mıdır ahlâfımız 'âlemden utansın

Aktâr-ı cihânda ünümüz şöhetimiz var
'Osmânlılarız satvetimiz miknetimiz var

Hürriyetimiz şimdi hükümrân-ı vatandır
Maksadlarımız müttehiden şân-ı vatandır

Herhâlde samîmî olalım sulha tarafdâr
Bu şart ile kim görmeyelim renciş ü âzâr

Şân-ı vatanın hıfzına mecbûr kalırsak
Ta'kîb-i hukûk etmede ma'zûr kalırsak

Hâzır olalım müttehiden harb ü vegâya
Hem dostlara 'ibret olalım hem husemâya

Bir gün gelip ordularımız ola seferber
Başdan başa ser-hadlerimiz olsa mu'asker

Ümîd ederek nusret-i Hallâk-ı cihânı

Cûş-âver-i şüc'ân olacak savt ile anı

Bu şanlı vatan marşını 'Osmânlı bir 'asker
Dehşetle okursa duramaz yeryüzü titrer

MARŞ

Her zerresi hâk-i vatanın cevher-i cândır
Her zerrede ecdâdımızın hûnu 'ayândır

Hıfz-ı vatan uğrunda şehâdet bize şândır
Her yare-i hûnîn birer elmâslı nişândır

Ef'âlimize 'azmimize semt-i semâdan
Ervâh-ı şehidân halecânla nigerândır

İkbâl ederiz tîg-i 'adûya serimizle
Mermîlerini karşılarız ellerimizle

Oğlum vatana hizmet edip sa'yını göster
Hubb-ı vatan-ı muhterem olsun sana rehber

VAZİFE

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Vazîfedâr 'umûmun ecîr ü hâdimidir
Mücid-i râhatıdır mâhî-i mezâhimidir

Vazîfedâr-ı samîmî 'umûma hizmet eder
Vazîfedâra 'umûm hürmet ü itâ'at eder
'Umûm muhâfız-ı hakk-ı hükûmet-i millet
Vazîfedâr müdür-i mesâlih-i devlet

Vazîfe sâhibi mülkün yegâne hârisidir
Mizâc-ı memleketin 'âdetin mümârisidir

Vazîfe sâhibinin rûhu kalbi vicdânı
Hemîşe mülkün olur hâris ü nighbânı

Dime ki keyfine kalsın bütün mehâmm-ı umûr
Vazîfedâr tutulsun tarassuda mecbûr

Şu var ki hakk tarassud edince istikrâr
Vazîfedârı işinde bırakmalı muhtâr

Vazîfedâr olursa müdâhil ü muztar
Olur zavâbit-ı emr-i idâre müşkilter

Her işde ‘âdet olursa taharrî-i noksân
Vazîfe sâhibine hangi kâr olur âsân

Nasıl mu‘azzez ise hıfz-ı hakk-ı hürriyyet
O rütbe olmalı hakk-ı şerefde haysiyyet

Biri murâkib-ı reybü’l-menûn-ı milliyyet
Biri muhâfız-ı şân-ı siyâset-i devlet

Bu meslek-i mütekâbil olursa râh-nümâ
Vazîfelerdeki noksânları eder imhâ

Nümüvv-i ‘akl ile insân olunca nâmiyedâr
Hulûl-i mevte kadar muhtelif vezâ’if var

Vücûd-ı Hâlıkı bilmek hakikat-i îkân
Hulûs-ı niyyet ü ‘azm ü selâmet-i vicdân

‘Umûma rahm u i‘ânet tahâret-i sîret
Nezîh-i kalb ile mülke muhabbet ü hizmet

‘Ulûma verziş ü gayret tekemmül-i tahsîl
Sadâ-yı ‘ilm ü hünerle bekâ-yı zikr-i cemîl

Fünûna nisbet ü kâr ü kesbde sa’y ü sebât
Usûl-i hareme (?) ri‘âyet yolunda sarfiyyât

Hayât-ı ‘â’ile ‘ilm-i idâre-i menzil
Lüzûm-ı terk-i selîl-i müdebbir ü ‘âkıl

Şurût-ı ülfete dikkat sıyânet-i hullet
‘Umûm-ı nâs ile hüsn-i taviyyet ünsiyyet

Beyân-ı hakda metânet ‘ulüvv-i vak’ ü vakâr
Hemîşe meslek-i hakda sebât ü istikrâr

Zamânı hüsn-i idâre tefekkür-i encâm
Hulûs-ı kalb ile 'ilm ü edeble nîkî-i nâm

Mühimdir Şu esâslar sıyânet etmelisin¹⁰
Teferru'âtına oğlum ri'âyet etmelisin

Bu muhtasar ile olmaz 'umûmu Őerh ü beyân
Hulâsaten bu demekdir vezâ'if-i insân

¹⁰ Bu mısradâ vezin çıkmamaktadır.